

HA MÁSONK NEM LETTEK VOLNA...

Utószó Huxley meszkalin-esszéihez

Az 1953-as év tavaszának egy napsütötte délelőttjén az angol irodalom történetének az „ópium-evő” Thomas de Quincey több mint egy évszázaddal korábbi vallomásait követő legfontosabb drogkísérlete vette kezdetét. Felesége, Maria társaságában és a tudós barát, dr. Humphry Osmond felügyelete alatt a *Szép új világ*, a *Pont és ellenpont* és további tíz regény, tucatnyi esszé- meg dokumentumkötet szerzője, Aldous Huxley felhajtott egy félpohárnyi vizet. Ebbe a vízbe azonban előzőleg belekeverték negytizet gramm meszkalint, a mexikói gömbkaktuszból kinyert, kristályos állagú, hallucinogén hatásairól ismert anyagot. Huxley ekkor leült és – mint írja – várta a hatást. Ez a hatás azonban messze elmaradt saját felfokozott várákosaitól. A nagy elődök – a mítoszalkotó William Blake vagy az A. E. álnéven ismert spiritualista költő, George William Russell – lelki megvilágosodását idéző, fantasztikus víziók helyett Huxleynak csupán egy csokor virág, egy közismert festményreprodukció, no meg egy öltönytáskához szövetének „látomása” jutott. *Az érzékelés kapui* (1954) és a valamivel később írt, de hagyományosan a vele egy kötetben publikált *Menny és pokol* (1956)

e látszólag kiábrándító kísérlet és a belőle fakadó, fgyelemre méltó felismerések dokumentuma.

Huxley alig palástolt csalódottságát és egynémely kritikusaiknak fanyalgó megjegyzéseit* ismerte az ember szinte nem is érti, hogy e karcsú kötet hogyan is válthatta ki azt a benne leírt fiziológiai tüneteknél sokkal hosszabban tartó, mélyebb és szélesebb körben jelentkező hatást, amelyet utóbb *Az érzékelés...* kiváltott. Huxley nevét ugyanis az általa művelt szépirodalom egyre zsugorodó táborán messze túl is ismertté tette e kettős című könyvecskéjének példátlan nemzetközi sikere. Bár akadnak kivételek,** a „magas” irodalom klasszikus vagy modern képviselői közül viszonylag kevesek keltettek bármely könyvükkel olyan erőteljes szimpatikus rezgéseket a Huxleytól meglehetősen idegen populáris kultúra közegében, mint tette azt – meglehet, akarata ellenére –, *Az érzékelés...* kifinomult ízlésű szerzője. A rockzene történetében járatos olvasó számára nyilván nem újdonság, hogy a hetvenes évek ellenkultúrájának emblematisztikus együttese, a The Doors éppenséggel *Az érzékelés kapuira*l nevezte el magát. A legalább

---

* George Woodcock szerint mindehhez nem is kellett volna meszkalin, Laurence Brander a gyenge vizuális fantáziával rendelkező Huxley beismert kudarcának tekinti az esszét, Frank Kermode a korábban (szerinte joggal) kigúnyolt szóma-élmény apoteózisát látja benne, Jerome Meckier pedig a meszkalin pótszerjellegét emeli ki (vö. C. S. Firms: *Aldous Huxley: Novelist*. London, 1980, Athlone. 82. p.)

** Ezek közül a Hermann Hesse regény címét nevéül választó Steppenwolf rockegyüttes vagy a nevében Virginia Woolf feminista nagyszereplőjének, a *Saját szobá*nak egyik fejezetét idéző popzenei formáció, a Shakespear’s Sister említhető.

két értelemben gombafejű liverpooli zenészek máig népes rajongói táborában közismert tény az is, hogy a Beatles korszakváltó albuma, a hallucinatorikus effektusok felé nyitó *Sgt. Pepper’s Lonely Hearts Club Band* borítójának ikonikussá vált arcképcsarnokában *Az érzékelés...* szerzőjének portréja is megjelenik – olyan irodalmi és művészeti *junkie*-k társaságában, mint E. A. Poe, William S. Burroughs, Dylan Thomas, Bob Dylan vagy Marilyn Monroe.

A közvetlenül kimutatható Huxley-hatás e két példája önmagában akár elszigetelt jelenségként is értelmezhető volna. A hatvanas-hetvenes évek nagy horderejű kulturális folyamatai azonban, mint az LSD-vallást megalapító Timothy Leary tevékenysége vagy a maga idejében fenomenálisan népszerű pszichedelikus zene és irodalom – a The Grateful Dead és a Pink Floyd varázsos rockmuzsikája, Allen Ginsberg inspirált költészete, Ken Kesey, Tom Wolfe és a már említett William S. Burroughs formaújító prózája – a Huxleyt távolról tisztelő írófejedelem, Thomas Mann előérzeteit igazolták. „Egy ilyen híres író ékesszóló jóváhagyásától felbátorítva – fogalmazott egy levelében a Nobel-díjas pályatárs – számtalan ifjú angol és főleg amerikai tesz majd ugyanilyen kísérletet. Mert a könyvet viszik, mint a cukrot.”* Az irracionális minden formáját riadt gyanakvással szemlélő német humanista attól tartott, hogy az angol író „felelőtlen” példáját követve a lótuszzevés önfeledt gyönyöreibe menekülő ifjúság teljesen képte-

---

* Idézi Nicholas Murray (in *Aldous Huxley: An English Intellectual*. London, 2002. Abacus, 402. p.)

len lesz a kor „halálosan komoly problémáival” való intelligens szembenézésre.

Mások éppenséggel az igazi, a bevett történelmi vallások gyakorlatából és hittételeiből levezethető, „tisztá” miszticizmus elleni blaszfémiát olvasták ki a meszkalint propagáló Huxley szavaiból. A Kaliforniában kifejtett tevékenységével korábban Huxley is mélyen megérintő védikus tanító, Swami Prabhavananda „halálos eretnekség”-nek bélyegezte a megvilágosodást rövid úton, egy pirulát bekapva elérni vágyók szerint Huxley által sugalmazott praktikáit.* A tudomány magasztos elvei és a katolikus hit eredeti tanításai nevében fellépő neves angol orientalista, R. C. Zaehner kisebb vehemenciával, de annál könyörtelenebb logikával támadta Huxley e könyvecskéjének meggyőződése szerint kárhozatos következtetéseit. A tudatmódosító szerek kiváltotta élményeknek semmi köze nem lehet az igazi misztikumhoz – állapítja meg dr. Zaehner *A szent és a profán miszticizmus* című, a témában gyakran idézett munkájában. Ha azonban létezne ilyen kapcsolat, az efféle pótlékok vallásos célú használata kifejezetten káros volna. Mert mi lenne – teszi fel a kérdést az oxfordi professzor –, ha a meszkalin révén anélkül részesülhetne akárki a Boldogok Látomásaiban, hogy a jó utáni őszinte törekvéssel érdemelte volna ki a szenteket és aszkétákat megillető isteni kegyet? Nem tűnne-e végletesen naivnak a kereszténység minden erkölcsi tanítása? És ugyan ki vállalná magára egy olyan társadalom működtetésének nyűgeit, ahol mindenki a szakadatlan ekstázis önfeledtségé-

---

* Lásd Murray: i. m. 401. p.

ben lubickol – tér vissza Zaehnernél a Mann által is hangoztatott, praktikus ellenérv.*

Az egyértelműen teológiai természetű ellenvetések viszonylag könnyen elháríthatók. Tény, hogy Huxleytól nem volt idegen a hinduizmus és a buddhizmus egyes változatainak értékvilága, és – az át-eredő bűn dogmáját vagy a bosszúálló, őszövségi Atyaisten képzetét kivéve – a zsidó-keresztény tanítások rendszerét sem utasította el mereven. Igazából azonban egyetlen világvallás ortodoxiája sem kérhető számon az agnoszticizmus és a maga alkotta szinkretizmus pólusai közt ingadozó írón. Huxley a szó hagyományos értelmében nem volt vallásos, így *Az érzékelés...* kettős kötetének szellemiségét vallás-
talannak bélyegezni olyan, mintha a tüzet forrósága, a vizet pedig nedvessége miatt érné kifogás.

Megjegyzendő, hogy Huxley e kis könyvével kapcsolatban annak ellenére is helyénvaló megkérdőjelezni akár a keleti, akár a nyugati vallások illetékességét, hogy Huxley maga is gyakran utal ezek – kivált a kereszténység – hagiografikus és misztikus hagyományaira. Eckhart mester, Keresztes Szent János, Pascal és társaik mondásai és cselekedetei a saját szűk énjének és nyelvi-fogalmi eredetű vakságának börtönéből kitörni vágyó, az „immanens transzcendenciában”** megmerítkezni kívánó író szempontjából pusztán mint magyarázó példák vagy retorikai alakzatok jutnak szerephez. Így Huxley e könyvecsk-

---

* Lásd Robert Charles Zaehner: *Mysticism Sacred and Profane*. Oxford, 1957, Oxford Paperbacks. 13. p.

** A szándékolt önellentmondást – oximoront – Huxley maga többször is használja a *Sziget* című regényében.

kéjében még a keresztény teológia olyan egyértelműen szakrális fogalmai is profán tartalmak hordozóivá válnak, mint „az, amit a katolikus teológusok isteni kegyelemnek neveznek”. A fordulattal Huxley itt a meszkalinnal szerzett tapasztalatoknak és élményeknek arra az általa vélelmezett minőségére utal, mely a valós misztikus élmény nyújtotta kegyelmi állapottal nem egyenértékű ugyan, mégis „mindenképpen javára van az embereknek”. E megállapítás teológiának enyhén szólva kétséges, retorikának azonban nem utolsó.

Más a helyzet a Thomas Mann-levélben konkrétan is megfogalmazott és körülírva a Zaehner-féle kritikában is megjelenő eszképzizmus, a közösségi lét problémáinak hátat fordító magatartás nagyon is evilági vádjával. A népszerű író közéleti szerepvállalását megkerülhetetlen morális imperatívuszként megéltó német humanista és a tevékeny *caritas* páli követelményét hangoztató angol tudós számára nyilvánvaló, hogy egy olyan kaliberű, példájával a rajongók ezreit befolyásolni képes személyiség, mint Huxley, bizonyos dolgokat egyszerűen nem engedhet meg magának. Huxley és a hozzá hasonló kulturális celebritások végképp nem tehetnék meg – szól a kimondatlan verdikt –, hogy a társadalomból látványosan kivonulva teljesen átadják magukat a dolgok úgymond lényegi természetét feltáró, de az emberi kapcsolatok iránti teljes közönyt kiváltó kábítószer, a meszkalin élvezetének.

Az *érzékelés kapui*nak és Huxley levelezésének tanúsága szerint a többszörösen elmarasztalt író tökéletesen tisztában volt a probléma erkölcsi súlyával. „Mi a helyzet az emberi kapcsolatokkal?” –

teszi fel a meszkalinkísérletet felügyelő tudós barát, dr. Osmond a kérdést, amelyet aztán a kábítószer-értekezés írója ismételten önmagának szegez. Huxley világosan látja, hogy a dolgok legbelsőbb milyenségét – elevenen érzékelt, de gyakorlatilag kommunikálhatatlan minőségét, *kváliáját* – rendkívüli intenzitással megélve a meszkalin fogyasztója nemcsak saját énje korlátaitól szabadul meg, de a körülötte élők személyközi viszonyaitól is teljes mértékben eloldódik. A pszichedelikus élmény értékelése kapcsán így különös élességgel vetődik fel „a cselekvők és a szemlélődők közötti régi ellentét”. Márpedig ezt az ellentétet igazából csak a legnagyobbak – a világtörténelem évszázadonként, ha felbukkanó Buddhái és Eckhart mesterei: az arhati nirvánából és a remetelét üdvteli magányából kiszakadni tudó *szentek* – képesek áthidalni. De mi legyen azzal, aki nem szent és nem bódhizattva, aki nem tud, de nem is akar – Eckhart Huxley idézte szavaival – leszállni „a hetedik mennyországból azért, hogy egy pohár vizet vigyen beteg fivérének”? Mit tehet a köznapi ember, s mit az evilági író, a profán művész, akinek elméjében „az Olyanság és az események világa” sohasem kapcsolódik össze, aki az egyes eseményben a megvilágosodásra és a gyakorlati jótékonykodásra való alkalmat *egyszerre* sohase képes megragadni?

E kérdésekre jelen könyv olvasója kétféle választ is kap. Az első arra a köznapi férfira vagy nőre vonatkozik, aki pusztán az emberi élet elkerülhetetlen gyötrelmei, sivársága és monotonája elől menekülve folyamodik a Mesterséges Paradicsomok egyik formájához, a peyotlkaktusz kivonatához. Az ilyen

köznapi halandó a meszkalin kiváltotta kontempla-tív lelkiállapotban ha nem használ is, legalább nem árt önmagának és a világnak – ellentétben a hagyományosabb tudatmódosító szerek, az alkohol és a gyógyszerészeti barbiturátok ön- és környezetpusztító rabjaival. „A gonosz tettek száma – idézi Huxley Pascalt – jelentősen csökkenne, ha az emberek csendben ülnének a szobájukban.” És ott – tegyük hozzá Huxley szavait alig megváltoztatva – halk önkívületben gyönyörködnek ruházatuk „titokzatosan pazar” textúrájában, elveszve a nadrágszövet vetette redőkben feltáruló, „végtelenül fontos komplexitás labirintusá”-ban.

Az is megeshet azonban – olvashatjuk közvetlenül a fenti Pascal-idézet után a kérdésünkre adott válasz másik, biztatóbb változatát –, hogy a meszkalinnal vagy anélkül a világból kivonuló, kvietista meszkalin-élvező az emberi kapcsolatok közegébe visszatérve igenis hasznára lesz embertársainak. Szerencsés esetben előfordulhat, hogy a pszichedelikus szemlélődés „látomásos kirándulás”-ából „megvilágosító jelentések”-kel tér majd vissza „a tudat egy másik, transzcendens világáról.” Bár *Az érzékelés kapuiban* ez még nem nyer egyértelmű megfogalmazást, a folytatás, a *Menny és pokol* elemzéseinek ismeretében nem lehet kétség afelől, hogy Huxley nagyjából ugyanarra gondol, mint a nagy romantikus költő-előd, William Coleridge az állítólag ópiumkábulatban írt, *Kubla kán* című verse végén: a Mennysország tején megrészegült, a kívüllálóban szent borzalmat keltő, *látomásos művész* alakjára.

A látomásos művészet és művészettől független

látomások megítélésében jól érzékelhető különbség mutatkozik e kettős kötet fő részei között. A még friss, revelatív erejű meszkalinélmény hatása alatt írt első esszében a művészet tudattágító szerepéről, annak pusztán másodlagos hasznáról Huxley egy írótól – a regény és az esszé művészetétől – némileg meglepő leereszkedéssel, már-már megvetően nyilatkozik. „A művészet – írja – a kezdők számára való, vagy azoknak a zsákutcába futóknak, akik úgy állították be agyukat, hogy elégedettek legyenek az Olyanság *ersatz*ával, beérjék a szimbólumokkal ahelyett, hogy megismernék azokat a dolgokat, amelyeket [a szimbólumok] jelképeznek.” A művészet itt még a nyelvvel és a fogalmi gondolkodással egyetemben másodlagos, konvenciók alakította és önvédelmi szűrőként működő jelrendszerével inkább eltakar, mint felfed. A művészet tükör, de mint a Bibliából tudjuk, a transzcendens lényegét ezen a világon „tükör által homályosan” láthatjuk csupán. Nem csoda, ha a szobrok és festmények a végső igazságok ismerői, a legnagyobb misztikusok, Keresztes Szent János, Hakuin, Hui-neng vagy William Law és a többiek tapasztalataiban igen szerény szerepet játszottak. „Gyanítom – vonja le Huxley a következtetést –, hogy az Olyanság legnagyobb ismerői nem sok figyelmet szenteltek a művészetnek.”

Bár a címében egy költőtől – William Blake-től – kölcsönzött sort tartalmazó első résszel ellentétben a második esszé egy filozófustól – a misztikus Emanuel Swedenborgtól – származó sort kapott címéül, a *Menny és pokol* a művészet közvetítő szerepéről sokkal kedvezőbb ítéletet alkot, mint *Az*

érzékelés kapui.^{*} Meglehet, e szemléleti változás az első meszkalin kísérlet emlékének halványulásával magyarázható – Huxley óvatos duhaj volt: igen ritkán élt csak kábítószerrel, összesen talán tucatnyi alkalommal. Az is lehet azonban, hogy a hangsúlyok eltolódásának oka inkább a keletkezés konkrét körülményeiben, a „hely szellemében” keresendő. A *Menny és pokol* vázát képező előadásokat Huxley ugyanis a washingtoni Institute for Modern Art nevű múzeumnak a művészetek iránti tiszteletet parancsoló termeiben és az amerikai elitképzés fellegrárában, a Duke Universityn tartotta meg. Akárhogy is, a művészet tudattágító szerepének felértékelődése már a témaválasztásban megmutatkozik. Jóllehet a kötet második részének okfejtése is a látomások – köztük a kábítószer hatása alatt megélt víziók – körül forog, Huxley itt e látomások rendszerezve értelmező *ikonográfiai* elemzését végzi el, mégpedig a legmagasabb szinten művelt művészetkritika eszközeinek felhasználásával. A kivételes képességekkel megáldott művész akár kábítószerrel, akár azok segítségével nélkül is képes arra, hogy önmaga és a köznap halandó számára megjelenítse, láthatóvá tegye az emberi elmének a jungi kollektív tudattalannál is mélyebb rétegeit – eljuttatva mindannyiunkat a Látomásos élmények legtávolabbi kontinenseire. Radi-

---

^{*} *Az érzékelés kapui* címében Blake egy zengzetes sorának kezdetét idézi, *A Pokol közmondásai* című prózaversből. („If the doors of perception were cleansed...”; Babits Mihály fordításában: „Ha az érzékelés ajtóit megtisztulnának...”) *A Menny és pokol* Swedenborg *De Coelo et Ejus Mirabilibus et de inferno, ex Auditibus et Visis* (1758) című könyvének közéletű angol címét idézi.

kális idegenszerűsége ellenére e távoli világ jelenései korokon és kultúrákon át meglepő hasonlatosságot mutató képzetekben, anyagokban és motívumokban tárulnak fel az aszkéta, a lelki beteg, a kábítószer-fogyasztó és – mindenekfelett – a művész előtt. A drágakő és a nemesfém, az üveg, a gyümölcs és a virág színpompás mintázatai legalább olyan makacs következetességgel jelennek meg a látomásokat felidéző vagy kiváltó művészet egymástól térben és időben igen távoli – hindu, arab, zsidó, walesi vagy viking – változataiban, mint ahogy például a meghaló és feltámadó istenség alakja James Frazer klasszikus művében, *Az aranyágban*.^{*}

E visszatérő motívumok – leginkább a gyémánt, a rubin, az arany és persze a kristály- és az irizáló üveg – legfontosabb közös sajátja, a dolgok jelentőségét kiemelő ragyogása az „örök világosság” fényét idézi. E fényesség azonban nemcsak a mennyországba jutottakat ragyogja be, hanem azt is, akit – a Huxley által is idézett *Rituale Romanum* szavaival – a pokol fájdalmai vesznek körül. Dante pokla – csakúgy, mint Orwell *1984*-e, a Szeretet Minisztériumának éjjel-nappal vakító fényben úszó celláival – ugyanis lélektanilag valóban „helytálló alkotás”. Huxley a szakirodalom, az érintettek vallomásai és saját tapasztalatai alapján helyesen állapítja meg: az

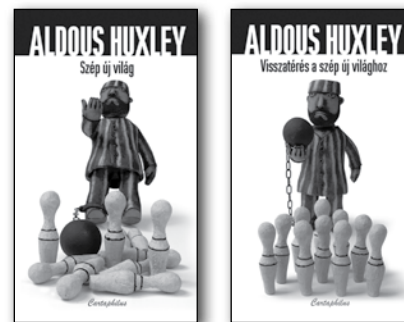
---

^{*} A párhuzam joggal tekinthető némileg felületesnek: míg Frazer-nél az alapmitoszok ismétlődését társadalmi-kulturális okok magyarázzák, Huxley ezeket más – részben pszichofiziológiai, részben transzcendens – körülményekre vezeti vissza. (E kiegészítésért Kőrös Lászlót illeti köszönet.) Jungra ellenben Huxley maga hivatkozik, ha közvetve is.

Infernóban „ábrázolt fájdalmakhoz hasonlókat tapasztalnak a tudathasadásos betegek és az olyanok, akik kedvezőtlen körülmények között veszik magukhoz a meszkalint vagy a lizergsavat”. Mint Huxleytől magától s a kábítószerfüggésben szenvedő szerencsétlen sorsú embertársaink példájából jól tudjuk: e kedvezőtlen körülmények még a leginkább „jóindulatú”, legkevésbé addiktív és toxikus tudatmódosító szerek, így a meszkalin esetében is igen sokféle lehetnek. Elég, ha csak egy kicsit is gyenge a máj, vagy érzékeny a központi idegrendszer, s a mennyek titkait a meszkalin felnyitotta ajtókon át kilesni vágyó egykettőre a pokol fenekén találja magát. *Az érzékelés kapuit* kiegészítve-helyesbítő második meszkalinesszé, a *Menny és pokol* végső üzenete *A Pokol közmondásait* lejegyző Blake szavaival cseng egybe: „Ha mások nem lettek volna bolondok: mi lennénk.” Az irodalom és a művészet története nem kis részt a minket, közönséges halandókat helyettesítő, helyünkben és nevünkben a poklok legmélyebb bugyrait megjáró és onnan visszatérő bölcs bolondok, a Blake-ek, a Coleridge-ek és Huxleyk története. Szemléljük festményeiket, olvassuk könyveiket, és fontoljuk meg érveiket! Hogy példájukat miben és meddig érdemes követni, azt ki-ki eldönti majd magának.

Farkas Ákos

A SZERZŐTŐL A KIADÓNÁL EDDIG MEGJELENT KÖTETEK

ELŐKÉSZÜLETBEN

Majmok bombája

Sziget

A vak Sámson

A lángész és az istennő

Pont és ellenpont